

*Маст. Биљана Гавриловић, асистент
Правног факултета Универзитета у Крагујевцу*

УДК: 338.43:347.44(497.16)"18"

DOI: 10.46793/XXIV-12.425G

УГОВОРИ КАРАКТЕРИСТИЧНИ ЗА АГРАРНЕ ОДНОСЕ У ЦРНОЈ ГОРИ ТОКОМ XIX ВЕКА*

Резиме

У раду се анализирају уговори карактеристични за аграрне односе, који су били регулисани Општим имовинским закоником за Црну Гору, уговор „о радњи и помоћи на узајмицу и без узајмице“ и спрега и супона. Спрега и супона су били посебни по томе што нису били регулисани ни у једном другом законнику, осим у Општем имовинском законнику за Црну Гору. Творац Општег имовинског законика за Црну Гору, Валтазар Божишић, спрегу и супону, али и уговор „о радњи и помоћи на узајмицу и без узајмице“ регулисао је по узору на обичајно право. Другим речима, поједини уговори карактеристични за аграрне односе у Црној Гори током XIX века били су законски регулисани захваљујући Божишићевој примени метода инкорпорације. Према томе, циљ је да се у раду укаже на некада важне, а данас скоро заборављене уговоре, тј. услуге.

Кључне речи: *уговор, услуга, аграрни односи, Општи имовински законик за Црну Гору.*

1. Увод

У Општем имовинском законнику за Црну Гору, од 1888. године, налазили су се уговори карактеристични за аграрне односе. Међу тим уговорима били су уговор „о радњи и помоћи на узајмицу и без узајмице“ и уговори о „различитим облицима уступања животиња“, који се у другим законцима нису налазили.¹ Наиме, сматрало се да је законско регулисање ових „тежачких“

* Рад је написан у оквиру Програма истраживања Правног факултета Универзитета у Крагујевцу за 2021. годину који се финансира из средстава Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Павловић, М., *Српска правна историја*, Крагујевац, 2005, стр. 541.

уговора² дошло као последица Богишићеве употребе метода инкорпорације приликом израде Општег имовинског законика. Јер, Валтазар Богишић је, као „присталица историјске школе, сматрао да се законодавни рад морао заснивати на народним обичајима“.³ Речју Богишића, „закон не треба и не смије да се калем на туђину, него да се изводи из народног темеља и прилагоди новим приликама“.⁴ Према томе, тзв. тежачки уговори били су преузети из обичајног права.

У Црној Гори XIX века је било важно законски потврдити уговоре, који су карактеристични за аграрне односе. Потребу да се ти тзв. тежачки уговори регулишу наметале су друштвене околности, с обзиром на то да „осим земљорадње и сточарства углавном, а само делимично трговине, становништво Црне Горе, све до средине XIX века, није знало за друго занимање. Штавише, бављење занатима сматрано је недостојно слободног човека.“⁵ Следствено, регулисањем уговора, који су били карактеристични за аграрне односе у Црној Гори у XIX веку, Богишић је створио Законик који је одговарао друштвено-економској структури Црне Горе.

2. О радњи и помоћи на узајмицу и без узајмице

Уговор о радњи и помоћи на узајмицу и без узајмице је био регулисан чл. 341-347 Општег имовинског законика за Црну Гору. У народу је пак међусобна помоћ сељака у обављању, пре свега, пољских послова била позната као моба. Стога, Богишић је дуго примењивани обичај - мобу узео као основу за регулисање уговора о радњи и помоћи на узајмицу и без узајмице.

Под мобом се подразумевала „помоћ, коју суседи суседима, сељаци сељацима дају“ и то у пословима „кад је веома хитно и много радње на један пут и за највишу задругу“.⁶ Обичај је био да сељаци ту помоћ дају „љети у неке свеце, кад не смију себи радити“.⁷ Јер, „у том спомагању (...) испољава се добродјетел христијанске љубави као ближњему и милосердија; то су дјела милости, која Бог изискује од сваког Христијана...“ И само овака моба не нарушава празника, но исполњава вољу божију.“⁸ Штавише, сматрало се да је

² Израз „тежачки“ уговори користи Ј. Даниловић, вид. Даниловић, Ј., *Сто година Општег имовинског законика за Црну Гору*, Анали Правног факултета у Београду, бр. 6/1988, стр. 635.

³ Павловић, М., *нав. дело*, стр. 542.

⁴ Неведено према: Богићевевић, Ч., *Богишић: Закон не треба и не смије да се калем на туђину*, Побједа, 11. децембар 2020, стр. 24.

⁵ Булајић, Ж., *Аграрни односи у Црној Гори (1878- 1912)*, Титоград, 1959, стр. 10.

⁶ Богишић, В., *Зборник садашњих правних обичаја у јужних Словена*, књига права, Загреб, 1874, стр. 483.

⁷ Стефановић Караџић, В., *Живот и обичаји народа српскога*, Беч, 1867, стр. 51.

„таква моба и 'пријатнија Богу' (...), јер она 'помаже ближњег и ослобађа га и с децом глади и невоље, голоотиње и свака зла'“.⁸

Дијапазон послова који су се обављали мобом био је велики. Речју, „нема ниједног иоле важнијег посла ни у пољу ни у дому, који се не би могао свршавати, а који се и стварно макар где не свршава помоћу мобе“. Тако, када је реч о пољским радовима, мобом су се завршавали „сви послови почев од орања па до последњег рада у пољу“.⁹ С друге стране, када је реч о мобама у дому то су, по правилу, биле тзв. женске мобе, где се прела вуна, комишао кукуруз и сл.

На мобу су највише долазили млади момци и девојке. Моба је за њих представљала неку „врсту огледи или изложбе“.¹⁰ Због тога, момци и девојке су се, када пођу на мобу, облачили и китили, „као на васкрсеније или на цвијети, кад иду цркви или манастиру“.¹¹ Другим речима, „момци и девојке нису гледали да што пре оду на мобу, већ да се што боље одену, па чак и да се набудеришу и другим штетним варбама по лицу дотерају“.¹² Јер, највише се ишло на мобу, када се знало да ће „код кога много свијета бити, онда се ту иде (...) као на какав сабор“. Према томе, момци и девојке су се радо одазивали на мобу, пре свега, јер им је било „мило да се веселе, играју и певају, јер кад се“ моба „сврши, или кад ноћ настане, онда се“ тзв. умобници „похватају у коло, те се игра и пева преко пола ноћи“.¹³ Поред момака и девојака на мобу су обавезно ишли и „они старији људи који су у селу познати као шалције – цумбусције, те својим шалама спотичу мобаре, да им у смеху и пријатностима прође време рада“.¹⁴

Онај који позива на мобу, тзв. мобилац, имао је према умобницима (мобницима) двојаке обавезе – материјалне и радне. Под материјалном обавезом се подразумевало да домаћин угости умобнике што боље може, а не да им да неку новчану надокнаду. Словом Законика, „ко позове на мобу, треба да према обичају, раднике добро храни“. Осим тога, обавезу да храни раднике

⁸ Влајинац, З. М., *Моба и позајмица (народни обичаји удруженог рада – опис, оцена и њихово садашње стање)*, Београд, 1929, стр. 54.

⁹ Исто, стр. 33; Речју Вука Караџића „највише иду на мобу те жању“ (Стефановић Караџић, В., *нав. дело*, стр. 51). Затим, по „распрострањености својој, са мобом за жетву могу се мерити само мобе за бербу кукуруза, а нарочито мобе за комишање (...) обраних клипова“. Потом, „јак о одомаћене и мобе за копљу (прашење) и огртање кукуруза“. Осим тога, „од великог су значаја мобе за косидбу сена. После свршене косидбе пак зову се и мобе за купљење (...) и плашћење сена“ итд (Влајинац, З. М., *нав. дело*, стр. 34-35).

¹⁰ Богишић, В., *нав. дело*, стр. 483.

¹¹ Стефановић Караџић, В., *нав. дело*, стр. 51.

¹² Влајинац, З. М., *нав. дело*, стр. 144

¹³ Богишић, В., *нав. дело*, стр. 484; - Вид. Baudisch, G., *Das patriarchale Dorf im Erzählwerk von Janko M. Veselinović*, München, 1969, seite 184.

¹⁴ Влајинац, З. М., *нав. дело*, стр. 178.

имао је и онај који позове радника или више њих да му у каквој радњи на узајмицу помогну. Уз то, онај који позове раднике, дужан је био поред њих хранити и „животињу коју би због радње са собом довели“.¹⁵

Обавеза спремна хране подразумевала је да „домаћин треба да части као кад слави крсно име“.¹⁶ У том смислу, „за мобу се спрема што боље јело, а даје се и пиће. За већу мобу коље се и које бравче“.¹⁷ Другим речима, за вечеру се, по правилу спремао какав „масан крканлук“.¹⁸

Обавеза спремања хране није важила за тзв. милосрдне мобе, тј. мобе из „севапа или милости“.¹⁹ Тако, сагласно чл. 347 Општег имовинског законика „кад се с договором села, братства и т. д. радњом помаже каквој удовици, сироти, погорелцу или другоме потребнику, па била радња у свечани или радни дан, онај коме се ради није дужан да раднике ни храни, ни плаћа, ни да им одрађује“. Сматрало се да је ово Богишићево законско решење било последица његовог „хуманизма и осећаја правичности“.²⁰

Друга обавеза оног, који позива на мобу или на какву радњу или помоћ на узајмицу јесте радна обавеза. Код радње или помоћи на узајмицу, онај који је позивао раднике, то је чинио уз „обећање“ да ће и „он њима радњом помоћи кад им устреба“.²¹ Исто тако, када је реч о моби „у Црној Гори сваки је мобеник задужио домаћина, да и овај њему дође у мобу“. Међутим, последице неузвраћања помоћи код мобе и радње или помоћи на узајмицу биле су различите. Тако, у чл. 342 Општег имовинског законика за Црну Гору било је прописано да „ако се поможени оглуши позиву пређашњег помоћника, те, ничим неспријечен, не хтједне му помоћи у радњи којом се бави, овај може искати да му намири вриједност невраћене радње, а осим тога и штету, ако је

¹⁵ Вид. чл. 345 Општег имовинског законика за Црну Гору (Богишич, Б., *Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору*, друго измењено издање, Цетиње, 1898, стр. 120). „Радна стока улази у састав моба особито при орању и при превлачењу грађе ради подизања кућа и других зграда. Сасвим је природно, да у таквим случајевима храну добијају не само људи, већ и њихова радна стока, бар за време самог рада“ (Влајинац, З. М., *нав. дело*, стр. 289).

¹⁶ Стефановић Караџић, В., *нав. дело*, стр. 51; Описујући како је изгледало спремање вечере за умобнике М. Влајинац је забележио: „Кућа пуна дима...Око ватре стављени велики и мали лонци с јелом. Прскање сувих облика на жару, крклање пуних лонаца, вика редуша, лупа с посуђем – све се то измешало у оној беличастој једва прозирној магли од дима, што је испунио сваки кутак куће. Несносна, загушна граја као на вашару... мирис јела, запара, дим – све то тако гуши, стеже очи као лук“ (Влајинац, З. М., *нав. дело*, стр. 272-273).

¹⁷ Мијатовић, М. С., *Из живота нашег народа*, Архив за правне и друштвене науке, књ. X, бр. 1/1910, стр. 43.

¹⁸ Влајинац, З. М., *нав. дело*, стр. 281.

¹⁹ Мијатовић, М. С., *нав. чланак*, стр. 43.

²⁰ Вид. Даниловић, Ј., *нав. дело*, стр. 637.

²¹ Вид. чл. 341 Општег имовинског законика за Црну Гору.

буде“. Ова радна обавеза застаревала је за годину дана.²² С друге стране, „ко позове на мобу, (...) нити им је дужан што год за труд платити, нити им се одазвати, кад би који од њих на мобу звао“.²³ Ипак, у народу је било раширено мишљење да је „недолазак велика срамота, и такав се морао како било извинити и оправдати, иначе био је оговаран: Не да му жена – себичан је – није за друштво, такав му је и отац био и слично“.²⁴ Према томе, мобилоца су за неузвраћање помоћи погађале моралне последице, а онога, који није узвратио помоћ онима које је позивао за радњу или помоћ на узајмицу, правне. Код тзв. милосрдних моба, удовица, сироти и т. д. нису имали ни моралну, ни правну дужност да узврате помоћ.

3. Спрега и супона

Карактеристични уговори за аграрне односе у Општем имовинском законнику за Црну Гору, којих није било ни у једном другом законнику, били су уговор о спрези и супони. До њиховог регулисања дошло је услед нормирања обичајем регулисаних различитих облика уступања животиња.²⁵

У чл. 446 Општег имовинског законика за Црну Гору било је прописано да „кад двојица, или њих више, волове спрегну, узеће се да с њима треба да сору све земље које су те године у спрежника за орање, без икаква обзира на то у кога је више, у кога ли мање земље коју сорати треба“. Другим речима, „кад два суседа или сродника имају по слабе волове, којима не могу сами да изору себи што имају, онда се они састају, те ору један другоме узајамно с двоје волова. То се зове спрега, а они су спрежници.“²⁶

²² „Годину дана од како поможени прими последњу помоћ радну, свака тражба о томе застарује, тако да он није више дужан ни самоме помоћнику одраивати“ (Вид. чл. 344 Општег имовинског законика за Црну Гору).

²³ Вид. чл. 345 Општег имовинског законика за Црну Гору.

²⁴ Влајинац, З. М., *нав. дело*, стр. 307.

²⁵ Као облик уговора о уступању животиња, поред спреге и супоне, јављало се и уступање животиња у наполицу и кесим (Вид. Павловић, М., *Српско право од VII до XX века*, Крагујевац, 2013, стр. 201; Павловић, М., *Српска правна ...*, стр. 541). Под наполицом се обично подразумевало то да „богатији људи купе на пр. неколико оваца (50-100), те их дају сиромашнијем тежаку да их пасе и чува, а од припаше (што се окоти) да даје половицу господару оваца. Другу половицу припаше и сву вуну, и све млијеко, и све што он из млијека уради (сир, масло, итд.) остаје наполичару. (...) Али при наполицинаполичар не јемчи за број примелјних оваца, те ако поцркају и све од какве болести, он не одговара, али одговара ако их вуци покољу или хајдуци отму, јер кажу: наполичар ако је опрезан може их од обе врсте отмичара сачувати“. С друге стране, „кад ко даде овце на испашу под условом, да му је главница на сваки случај осигурана, тад се то зове кесим“ (Богишић, В., *нав. дело*, стр. 492).

²⁶ Мијатовић, М. С., *нав. чланак*, стр. 46.

Спрега је била резултат друштвених потреба. Наиме, услед сиромашења и задуживања сељака смањивао се број стоке. Стока се морала продавати како би се враћали дугови. Услед тога, забележен је податак да је 1889. године, у Црној Гори, на „једно сеоско домаћинство долазило око 18,5 комада ситне, 3 комада крупне стоке и 0,48 комада коња“.²⁷ Према томе, сагласно Богишићевим белешкама „сиротиња и нужда је научила наш народ да по два по три господара саставе плуг волова т. ј. по 6 или 8; и установе, да се преко године дана истима служе“.²⁸

Приликом састављања спреге водило се рачуна о томе да „волови буду поједнаке или приближне јачине, као и да спрежници имају поједнаку или приближну површину за орање“.²⁹ У том случају, узимало се да ће волови орати у појединих спрежника, оним редом по коме се договоре, како је „свакоме и свима скупо најзгодније, али се уопште узимље да радња иде редомице по данима; т. ј. данас у једнога спрежника, сјутра у другога и т. д., док им све земље соране не буду“.³⁰ С друге стране, ако би један спрежник имао више волова у спрези, тада су радни дани били у сразмери са бројем волова у спрези, осим ако се спрежници нису другачије договорили.³¹

Спрежник, у кога волови раде, био је дужан да храни и пази волове, као што би то сваки добар домаћин чинио.³² Другим речима, „коме се оре, тај је дужан тај дан радницима ручак и ужину донијети, а пред волове бацити сијена“. У поједним крајевима, обичај је био да оба спрежника заједнички спремају спрежни ручак. Тако, „њега спремају обе домаћице у кући оног спрежника, чија ће се земља прво орати. Док спремају ручак, оне заједнички умесе и две мале пројице – уштипке – у које забоду, док су још сирове, по гранчицу босиљка.“ Поред тога, напуне и један „врг“ водом у кога убаце различита семена од усева.³³ Ручак се увек служио у кући, независно од доба године. Том приликом, „обе домаћице поставе софру на сред кујне или собе и по њој поређају сва спремљена јела. Једна од њих запали воштану свећу и призове све укућане из обе куће да стану уз софру, а друга узме кадионицу и окади софру и њих, па је изнесе напоље и проспе уз плот“. Након што се

²⁷ Булајић, Ж., *нав. дело*, стр. 269.

²⁸ Богишић, В., *нав. дело*, стр. 444.

²⁹ Мијатовић, М. С., *нав. чланак*, стр. 46.

³⁰ Вид. чл. 447 Општег имовинског законика за Црну Гору.

³¹ Тако на пример, у „онога, који у спрези има само једног вола, спрежни ће му волови орати један дан; у онога који их има два, два дана изасоб и т. д., док се сви не изреде“ (вид. чл. 448 Општег имовинског законика за Црну Гору). С тим у вези, „обично ко има више земље, има више волова; па за то ако је у једнога само 2 вола, у другога 6, за то је у првога мање и земље, те оних 6 волова мање времена раде“ (Bogišić, V., *нав. дело*, стр. 490).

³² Вид. чл. 450 Општег имовинског законика за Црну Гору.

³³ Наведено према: Ђаковић, Б., *Спрега, сувез, ортаклук – традиционални облици кооперације*, Stud. Etnol. Croat., вол. 9, Загреб, 1997, стр. 25, 46-47.

прекрсте, сви присутни седају да ручају. По завршетку ручка „спрежани хватају волове и прежу их у плуг. Кад упрегну волове, жене им принесу торбе с уштипцима те их упрте на леђа и цео дан носе. За овим оките јарам (...); кад спрежани, прекрстивши се, крену плуг, једна од њих узме киту босилка, те водом из ведрице попрска волове, плуг, спрежане и све остале укућане, а потом проспе за њима воду и семе.“ Увече, када заврше орање за тај дан, „спрежани дођу (...) испрегну волове и положи им сена или сламе, оперу руке и седну за софру, опет у кући као и о ручку.(...) Пошто вечерају, дигну се, изваде уштипке из својих торба и даду по залагај свима домаћима, а остатак изломе и воловима на којима су орали.“³⁴

Онај спрежник код кога су волови радили био је дужан и да пази волове као добар домаћин. У том смилсу, „тај супрежник одговарао је осталим за све што би се штетна њиховим воловима догодило, кривицом његовом или његове чељади“.³⁵ Међутим, „ако би каквом несрећом погинуо какав спрежнички во, а без кривице иједног спрежника, штета пада на оног чији је, и ако ће да спрега с њим траје, треба да погинулог вола надомјести“.³⁶

Дужина трајања спрежничког односа, по правилу, се одређивала договором самих спрежника. Када трајање спреге није било уговорено, онда је сваки спрежник могао иступити из спреге по својој вољи, под условом да то јави осталим спрежницима најмање месец дана пре него што нова „орба“ почне. Другим речима, спрега се није могла раскинути „доклегод се започета орба не доврши“. Осим тога, док спрега траје „ниједан спрежник није властан, ако остали не пристану, ни самим својим спрежним волом коме туђему помагати, док нијесу потпуно све спрежничке земље соране; иначе ће намирити штету која од тога узбуде“. Уз то, „ако би се поновила та зла употреба, спрежници су могли поред те накнаде штете, још искати да се спрежник тако из спреге посве уклони“.³⁷ Уговор о спрези, у случају да нема преиначења, могао се прећутно продужити.

У Општи имовински законик за Црну Гору унета је и супона, до тада обичајем регулисан аграрни однос. Наиме, до супоне је долазило да не би „многи чобани дангубили преко лета, када су око љетине потребни кући“. Јер, „никад нико није могао све имати: радну снагу у кући, кар, коње, волове, мазге, товара и друге ствари“.³⁸ Стога, да би се уштедело на броју ангажованих људи за чување стоке, то су се скупљале по „двје три, а негђе и четири задруге, па у сувез изгоне хајван на торове“. Када се стока истера, онда се помеша и разврстава по врсти, па „један чобанин чува овце, други козе, трећи сва говеда а

³⁴ Исто, стр. 46-47.

³⁵ Вид. чл. 450 Општег имовинског законика за Црну Гору.

³⁶ Вид. чл. 452 Општег имовинског законика за Црну Гору.

³⁷ Вид. чл. 453, 454, 455 Општег имовинског законика за Црну Гору.

³⁸ Наведено према: Ђаковић, Б., *нав. чланак*, стр. 51.

четврти сву јањад и јарад“.³⁹ Чобанин је био обавезан да накнади штету коју је учинила животиња, коју је он чувао, тј. док је стока на паши, пастир је био одговоран за поступање животиња, а не њихов власник.

Супоницима – власницима удружене стоке – био је само „гној заједнички“, док су припаша, млеко и сваки други плод припадали „онима чије су поједине главе стоке“.⁴⁰ Супоник је био дужни да „храни свог пастира“⁴¹ и да му даје све што иначе треба“, односно да за свој део стоке даје со. Уколико супоник не преда на време со пастиру, у чијем стаду има његових животиња, па због тога пастир или Кућа од које је, набаве со, онда ће тај супоник морати то да надокнади, али и да штету намири, ако је буде.⁴²

4. Закључак

Аграрни односи су током XIX века имали значајну улогу у економском животу Црне Горе, с обзиром на то да се од пољопривреде и сточарства живело. Због тога, Валтазар Богишић је приликом израде Општег имовинског законика за Црну Гору регулисао и уговоре, који су били карактеристични за аграрне односе на том подручју. Специфичност тих уговора, које је Богишић законски обликовао, а који су карактеристични за аграрне односе, огледала се у великом утицају обичајног права. Другим речима, услед примене метода инкорпорације у Законнику су се нашли такви уговори, којих ни у једном другом законнику није било. У том смислу, у Законнику су се нашли уговор „о радњи и помоћи на узајмицу и без узајмице“ и уговори о „различитим облицима уступања животиња“.

Уговор о радњи и помоћи на узајмицу и без узајмице у великом се ослањао на обичај мобе. Упркос томе, ова два правна посла нису била идентична, на шта је и сам Богишић указао прописујући различите последице за мобеоца и онога који је позвао на радњу и помоћ, уколико помоћ не узврате. С друге стране, уговори о различитим облицима уступања животиња, тј. спрега и супона, били су резултат потпуног кодификовања обичајног права. Све у свему, захваљујући Богишићевом угледању на обичајно право, уговори карактеристични за аграрне односе из Општег имовинског законика за Црну Гору били су, с једне стране, специфични, али, с друге стране, лако примењиви

³⁹ Наведено према: *Исто*, стр. 25; - „Да би се знало које су овце или козе којега домаћинстав, стока је била означена разним знаковима“ (*исто*, стр. 51).

⁴⁰ У чл. 445 Општег имовинског законика за Црну Гору је писало: „Гној супоници дијеле према уговору, ако пак овога нема, према мјестноме обичају“.

⁴¹ За то што се неко посветио „чобанији (...), па је уз своју стоку паса и туђу“, власници стоке, коју је тај чобанин чувао плаћали би у „сиру, вуни, оли месу“ (Наведено према: Ђаковић, Б., *нав. чланак*, стр. 51).

⁴² Вид. чл. 443, 444 Општег имовинског законика за Црну Гору.

у Црној Гори XIX века, с обзиром на то да су одговарали њеним обичајима и друштвено - економској структури.

*Biljana Gavrilović, LL.M., Assistant
Faculty of Law, University of Kragujevac*

CONTRACTS CHARACTERISTIC FOR AGRARIAN RELATIONS IN MONTENEGRO DURING THE XIX CENTURY

Summary

The paper analyzes the contracts characteristic of agrarian relations, which were regulated by the General Property Code of Montenegro; specifically the agreement "on work and assistance on loan and without loan" and „sprega“ and „supona“ (different forms of cede the animals). „Sprega“ and „supona“ were special in the way that they were not regulated in any other code, except in the General Property Code of Montenegro. The creator of the General Property Code of Montenegro, Valtazar Bogišić, regulated „spregu“ and „suponu“, but also the contract "on work and assistance on a loan and without a loan" according to the model of customary law. In other words, certain agreements characteristic of agrarian relations in Montenegro during the 19th century were legally regulated thanks to Bogišić's application of incorporation methods. Therefore, the goal of the paper is to point out the once important, and today almost forgotten contracts, ie. services.

Key words: *contract, service, agrarian relations, General Property Code of Montenegro*